

'ככתבם וכלשונם'

'אלו תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה' – 'כתי' – המכתת עצמו והרגלו, כענין שאמרנו על אמרם ז"ל 'אלו ת"ח שמכתתין רגליהם מעיר לעיר...' – פירוש 'רגליהם', לא על הילוך הרגלים, אלא כיתות הרגלם, וזהו 'כתי' / ואז תהיה על ידי זה מוכן 'למאור' – לאור החכמה והמדע.

וכאשר דיברנו היום, כי באמת לב האדם – כרכא דכולא ביה; לב מבין, לב יודע, לב רואה, לב חושב מחשבות חרש וחושב. ובכלל נאמר בפסוק 'לב חכם'. ונמצא כי לב האדם חכם, אלא שהוא כדמיון בית מלא כל טוב והחלונות סגורים, והכל כאין, ואם לא יפתח החלונות לעולם, הרי כל הטוב כלא היה. כן אמנם האדם, לבו מלא כל טוב, כמובן, כי מעשה ידיו של הקב"ה הוא, ורק החלונות אוטמים, כי הלב סגור בערלה... אשרי לאדם שכיתת ערלתו, וכתי' – למאור'. (מתוך 'חכמה ומוסר' לרש"ז זיו מקלם, ח"ב רנד).

'יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא' – 'משמע דאפשר שיהיו בעלי משנה או בעלי גמרא ולא בעלי מקרא. וכן כשהשיבו רבי יונתן בן עמרם דלא קרא שאלהו שוב אולי שנית. ודלא כאותן ששופכין בוז על מקצת גדולי זמנינו בש"ס ופוסקים ואין להם יד כ"כ במקרא'. (רש"ש. ואין כוונתו לפטור מלימוד מקרא, שכבר צווחו על כך כמה גדולים בספריהם – ע' באגרת הפרי מגדים' בהקדמה לספרו; צוואת ר"י מליסא לבניו; וע' שו"ע הגר"ז הל' ת"ת ב, ט; שו"ת שבט הלוי ח"ג קמד ועוד).

'כללא דמילתא, כל מילתא דאית להו הנאה מיניה, אפילו מיתמי' – 'כתב הר' יוסף: 'כל מילתא דאיתא להו נטירותא ליתמי' – כגון מיני פורעניות, אבל ארנוניות לא רמינן איתמי. ויראה לי דכל מיני מסים מידי דנטירותא נינהו, כי הם השומרים אותנו בין העכומ"ז, כי מה תועלת יש לקצת (בדפו"י לא מופיעה מלת 'קצת') עכומ"ז בנו לשומרנו ולהושיב אותנו ביניהם, אלא בשביל הנאה שניאותין מאת ישראל לגבות מהן מסים וארנוניות'. (רא"ש. וכתב בתרומת הדשן (שמב), שמתוך כובד עול משא מלך ושרים, נהגו לסמוך על שיטה זו, לגבות מס מן היתומים).

(ע"ב) 'צריך לזוהר מלגרום צער לשום בריה, אפילו לצורך מצוה, כמו שדרשו (בבא בתרא ה:) 'זפקדתי על כל לוחציו' (ירמיה ל) – אפילו גבאי צדקה. ואדונירם על המס דשלמה המלך ע"ה, לחצוב אבנים לבנין בית המקדש, דאין לך מצוה גדולה מזו, נענש מדה כנגד מדה... ולכך היו הסנהדרין מתענים אותו יום (שדנו דין מיתה. סנהדרין סג.), לכפר על נפשותם, וסנהדרין ההורגת יותר מאחת בשבעים שנה נקראת חובלנית (מכות ז.), אף על פי שהוא בדין נענש, דגם כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה (שבת קמט:)...'. (מתוך 'צדקת הצדיק' קעה. וצ"ב, הלא אמרו ש'זפקדתי... קאי דוקא באינו אמיד, שאו אסור מן הדין לכפותו, אבל באמיד, מצוה לכפותו. ומדבריו משמע שאפילו כששורת הדין לכפות, יש עונש על הגורם צער. ועל זה הביא הא ד'זפקדתי' וי"ל).

דף ט**הערות בפשט, ציונים וראשי פרקים לעיון**

'אמר רב הונא: בודקין למזונות ואין בודקין לכסות... האי קא מבזי והאי לא קא מבזי... ורב יהודה אמר: בודקין לכסות ואין בודקין למזונות... האי קמצערא ליה והאי לא קמצערא ליה' – הלכה כרב יהודה, שבודקין לכסות ואין בודקין למזונות. ולכאורה היה נראה מזה, שצער האדם נידון כדבר חמור יותר מבזיונו.

ואולם לכאורה אין נראה כן ממה שמצינו ש'כבוד הבריות' דוחה איסורין דרבנן, או אף איסור תורה ב'שב ואל תעשה' (ברכות כ), ולא מצינו שצער ידחה איסורין.

אלא נראה שהבזיון אכן חמור יותר, וכאן שונה, שסברת רב יהודה, שאם הוא אכן רמאי ובאמת אינו עני, אזי אם הוא מרעיב עצמו ואינו אוכל, הלא מכל מקום יש לו צער הגוף, לעומת זאת לענין כסות, אם הוא רמאי ומוכן להראות כאילו אין לו מה ללבוש כדי לקבל כסות, באמת אין לו הרגשת בזיון, כי הבזיון הוא הרגש פנימי בנפש, וכאשר יקר אצלו ממונו מבזיונו, אין זה נחשב כבזיון אצלו, ואינו נרגש כלל מהעדר הבגדים. לא כן לענין מזונות, מכל מקום הרי הוא רעב אלא שמצער את עצמו. (אור שמח – סנהדרין טו, א. וע"ש עוד בביטול דברי המפקפק לומר שצער ידחה איסורין דרבנן, או דאורייתא בשוא"ת.

וע"ע בזה בספר חלקת יואב – דיני אונס, ז; חדושי הגר"ר בענגיס ח"א כ; שו"ת אגרות משה או"ח ח"א קעב; שו"ת חזון עובדיה ח"א ד; שו"ת שבט הלוי ח"ה ריט. וע"ע הגהות רעק"א – או"ח שו"ה שכו, א.

וראה כעין סברא זו, לחלק בין צער גופני לנפשי במובא ב'יוסף דעת' – ב"ק צא (חוברת יח) לענין ציעור עצמי). וב'בית ישי' (קו, בהערה ג) כתב שאין צריך לידחק בזה, ומעיקרא לא קשה מידי, שדין כבוד הבריות שדוחה איסורין, אינו מפני טובתו של המתבזה, אלא מפני שכבוד הבריות חביב בעיני המקום הרבה, ואם כי אפשר שסבל הצער גדול יותר מסבלו של המבזוה. (וכיוון בזה לדברי הגרא"ו הי"ד ב'קובץ שיעורים' כאן. והוכיח זאת, ממה שמצינו שגם במת יש משום כבוד הבריות, הרי שאינו בשביל הרגשת האיש, אלא שכך הוא רצון התורה, שלא תתבזה שום בריה. וע"ש פרוש נוסף).

'אמר רב אסי: לעולם אל ימנע אדם עצמו [מלתת] שלישית השקל בשנה...' – ואם נתן פחות מזה, לא קיים מצות צדקה. (רמב"ם – מתנות עניים ז,ה; שו"ע יו"ד רמט, ב). והרי מצות-עשה זו הטילה תורה על כל איש ואיש מישאל, וצריכים לקיימה לכל הפחות פעם אחת בשנה, כשאר מצוות. ואולי נקבע שיעור זה משום שיש בשלישית השקל רנ"ו פרוטות, כנגד ימות החול של השנה, מלבד שבתות וערבי שבת שטרודים בצרכי שבת, נמצא שנותן פרוטה ליום. ועוד, כנגד רנ"ו כנפיים שבחיות הקודש, כמבואר בפיוט 'חיות... (בקדושת מוסף שבר"ה), שמרוממות את הכסא, ו'צדקה תרומם גוי'. (ערוך השלחן יו"ד רמט, יא. ומספר זה הוא גימטריא של 'אהרן' הכהן – איש החסד, (ע"ע מי השילוח – תצוה), שהיה אוהב שלום ורודף שלום, 'היה מעשה הצדקה – שלום'. ועל שניהם, צדקה ושלום, נאמר לשון 'רדיפה' בכתוב; בצדקה – 'רודף צדקה וחסד' מרדף צדקה יאהב' (וכן כתיב 'צדק צדק תרדוף' והצדק והצדקה ענינים קרוב כמבואר בכ"מ), וכן בשלום – 'בקש שלום ורדפהו' אף במקום אחר, כמוש"ל. ע"י ש'רודף' את אלו, מתקן את ה'פרוד').

(ע"ב) 'גבאי צדקה אינן רשאים לפרוש זה מזה...' – הגם שאמרו לעיל שמצד הדין נאמן גם גבאי אחד, ולא הצריכו שנים אלא משום שררה, וכן אמרו להלן שאין מחשבין אם גבאי צדקה, מכל מקום מאחר והצריכו לגבות בשנים, הרואה אותו פורש מחברו יבוא לחשדו על כך. (ט"ז יו"ד רנו, א).

'מצא מעות בשוק, לא יתנם בתוך כיסו אלא נותנן לתוך ארנקי של צדקה ולכשיבא לביתו יטלם... פורטין לאחריים ואין פורטין לעצמן... מעות של צדקה אין מונין אותן שתיים שתיים אלא אחת אחת' – משמע שאף בבית אינם רשאים לפרוט בעצמם, ואינו דומה ל'מצא מעות בשוק', לפי שניכר הדבר אם יהא רגיל לפרוט מעות הקופה בכספיו, ויתמהו וילעזו על כך שהפרוטות מצויות לו תמיד בכיסו, שנוטלם מן הקופה.

ובמה שאמרו שאין מונין אותם שתיים שתיים, ופרש רש"י הטעם משום לעז, (שלא יחשדוהו שנוטל אחד מכל מנין. ש"ך רנו, ב) – אפשר שמדובר רק כשמונה בפני אנשים. ואולי משום מגדר מילתא הצריכו שייראה תמיד כמדויק במיוחד, ושלא יהא כמונה ועושה בשלו. ולכן הצריכו כן לעולם שימנה אחד אחד, גם כשמונה בינו לבין עצמו. וכשרואים אותו מדייק היטב, יותר מרגילות בני אדם בכספים שלהם, שוב לא יחשדוהו בהקלת ראש בכספי הציבור, וודאי לא בגניבה ממש.

עניני אגדה ופרפראות

גדול המעשה יותר מן העושה – פעמים, וגם העני עצמו הוא בגדר 'מעשה', וגדול יותר מן 'העושה' – כאשר הוא נאלץ להצטרך לבריות, שאין מעשה ידיו מספיקים לו, והוא מקבל את הצדקה בכוונה טהורה, לזכות את העשיר שעושה עמו צדקה. והרי העני יכול לקבל ביום אחד מהרבה אנשים, יותר ממה שהנותן יכול ליתן. ועני כזה, המקבל צדקה לשם שמים, ראוי לו שלא לקבל צדקה אלא מאנשים צדיקים, שיזכו על ידו, ולא מאנשים רשעים, כמו שמצינו ב**אלישע**, שמאנשים צדיקים קיבל צדקה, אבל מנעמן לא רצה ליקח, שאף על פי שנתגייר ונעשה גר תושב (גטין נז:), לא היה כדאי שיזכה על ידי אלישע. (כתר שם טוב' (בעש"ט) – ח"ב כג. וע"ע 'תורת הרבי ר' זושא' לב; מכתב מאליהו ח"א עמ' 152 ועמ' 194).

– 'אנו רואים כי קשה לאדם מאד להיות מעשה, ובאמת זהו דבר הכרחי לאדם, כי מהו האדם כשהוא לעצמו, ואם ירבה ויפזר צדקה, אין ערך נגד מה שרבים יכולים לעשות. ועל כן, מי שיש לו הרגש וחפץ לגמול חסד בעולם, אין קץ לשכרו, כי יכול לפעול הרבה פעולות טובות בעולם, ולתקן תיקונים גדולים.

ולכן מוטעים גם היראים שאינם יודעים לעשות מאומה, כי הם אינם בקיאים בטיב העולם, ונסתתף הדבר הזה, יען כי השפלים מסרו עצמם כל חייהם לגופם הכלה, ולכן סוברים היראים שזה דרך הירא – שלא לידע הוויות העולם כלל. אבל זה טעות, כי מצינו שדיין צריך להיות פיקח, וגם כל הדרכי גמ"ח צריך להיות עם אנשים סוחרים וגם עם אינם-יהודים. על כן חובה על האדם להיות איש יודע בהוויות וטיב העולם ולעשות הכל לשם שמים.

וכיון שרואים אנחנו כי האדם רוצה יותר ליתן משלו ולא להיות מעשה, הרי זה דבר שנגד רצונו, וטוב דבר אחד בצער ממאה פעמים שלא בצער. על כן על ג' דברים העולם עומד: על התורה – דעת. עבודה – כוונה. וגמילות חסדים – בהיפוך רצונו. ('חכמה ומוסר' ח"ב קו)

– פעם אחת פקד הגאון ר' יחזקאל אברמסקי את ביתו של אחד מנדיבי-עם הידועים ועישה אותו לדברים שבצדקה. בצאתו, שאלו האיש: 'למדנו רבנו, משום מה יהא שכרו של מר גדול משלי, כי הלא כן קבעו חז"ל גדול המעשה יותר מן העושה'; כמה יגיעות יגעי עד שעשיתי את הכסף הזה, ואילו מר ביגיעה מועטה בא ונוטל חלק בראש?

תנוח דעתך – השיבו – שעה שנקשתי על דלת ביתך, הלם לבי שבעתיים מחמת הבושה לחזור על פתחי נדיבים. רק הבוחן-לבבות יודע צערה של 'עבודה שבלב' זו, ובדין הוא שאטול חלק בראש... (מתוך ספר הזכרון על שמו – מאמר 'פתיתין משולחן גבוה' (לרמ"ד טנגבוים), עמ' מו).

(ע"ב) 'רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד... כל הרודף אחר צדקה, הקב"ה ממציא לו מעות ועושה בהן צדקה' – רמז לדבר: כי 'צדקה' בא"ת ב"ש עולה גם כן

'צדקה' – הרי שצדקה גוררת צדקה. (מובא ב'שבט מוסר' ל, כג).

(ע"ע 'אגרת הקודש' לגרש"ז מלאדי, פרק כא).

'אמר ירמיה לפני הקב"ה: רבנו של עולם, אפילו בשעה שכופין את יצרן ומבקשין לעשות צדקה, הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנין' – פרש הרבי ר' זושא, שגם בקללתו אותם היתה כוונתו באמת לטוב בעבורם; כיון שראה מעשיהם שאינם מהוגנים ולא היה יכול ללמד עליהם שום זכות, על כן התפלל להכשילם [לדעתם] במצוה זו, ועל ידי כן יורק עליהם שפע ברכה ממעל, כי במדה שאדם מודד, בה מודדין לו (מגילה יב:), וכמו שהם אינם מדקדקים ונותנים אף למי שאינו ראוי והגון, כן יגיע להם ברכה וטובה אף כי גם הם במעשיהם אינם הגונים. ('תורת הרבי ר' זושא' – קכו. ע"ע בספר 'צדקת הצדיק' קכה בבאור קללת ירמיה לאנשי ענתות. וע"ש עוד בסי' קפ).

דף י

'כי הא דבני אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי חזא להו בחילמא...' – אם חלום זה היה במוצאי יום הכ"פ או במוצאי ראש השנה, או בליל (שני, לאחר שנכתב הדין) ראש השנה – ע': רש"י על ה'עין יעקב' (ובהנהות הב"ח כאן); מהרש"א – כאן וברכות יח: וע"ש ב'מגדים חדשים'.

רב פפא הוה סליק בדרגא, אישתמיט כרעיה, בעי למיפל, אמר: השתא כן איחייב מאן דסני לן כמחללי שבתות וכעובדי עכו"ם. אמר לו חייא בר רב מדפתי לרב פפא: שמא עני בא לידך ולא פרנסתו... – 'כשמזדמן לאדם איזה דבר סכנה וניצול, זה סימן שיש עליו דין עונש אותו דבר שהיה ראוי לבוא עליו, אלא שהש"י ברוב רחמיו והסדיו לא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה, והצילו בנס נגד שורת הדין, והזמין לו זה לעוררו על ידי זה שישוב... וכן איתא 'אשתמיט כרעא ובעי למיפל, אמר, השתא איחייב... שמא עני בא...! ועל כן אומרים בברכת ההודאה 'הגומל לחייבים טובות', דלולי היה חייב לא היה צריך ליכנס למקום סכנה כלל...! (דברי סופרים, ב)

– הראשונים, היה סדר לימודם והנהגתם, לסבב כל הדברים אל הסיבה הראשונה. מאשר נתברר להם שרשי הדת מיציאת מצרים ומכל הנסים המפורסמים, ובפרט מתן תורה עין בעין, ועל זה היסוד הסבו כל הסיבות להשגחה עליונה, כגון: מי שארע לו הפסד בעסקיו, מה שואלים אותו עתה – 'מפני מה הפסדת, אם הוול המקח או נתאנת במקחך' וכדומה, הַשְׁמַעֲנוּ פֶּעַם אַחַת שִׁישְׂאֻלוּ אֶת הָאָדָם: איזה חטא טמון בידך שהפסדת? – זה לא שמענו. לעומת זאת, בדרות הראשונים – רב הונא, כאשר החמיצו לו ארבע מאות חביות יין, באו חכמים אליו ואמרו לו לעיין במעשיו, איזה חטא גרם ההזק. (ברכות ה:).

כשנראה אחד שנתעשר, מה שאלה שואלין: מאיזה עסק נתעשר. לפנים – אמר רבי חייא בר אבא: פעם אחת נתארחתי בלודקיא... והביאו לפניו שלחן של זהב... במה זכית... – כלומר, באיזו מצוה. (שבת קיט, ע"ש). וכיוצא בזה – 'במה הארכת ימים...' וכדומה. אם יקרה לאדם שנשמת ונתקל ונפל, מה מחשבתו באותה שעה? יביט למטה לראות איזה מכשול גרם לו ליפול. ולעומת זאת, רב פפא כשנתקל בסולם, לא הביט מה מונח למטה, על הארץ, אלא מה מונח 'על השמים' – איזה מכשול חטא. וכן זה שהלך עמו, ר' חייא בר רב מדיפתי, אמר לו 'שמא עני בא לידך...' – תיכף ומיד הסבו סיבותיהם לסיבות רוחניות, וזו היתה דרכם תמיד בכל מאורע, ולכן ההשגחה העליונה הושרשה בהם על ידי פעולותיהם עם השכלתם הקודמת, עד שנעשית אצלם כחוש. (מתוך 'חכמה ומוסר' ח"א רל, ע"ש באורך).

'כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד עבודה כוכבים...' – לפי שהנותן צדקה, הקב"ה משלם לו, ככתוב 'מלוה ה' – חונן דל', והמעלים עיניו ממנה, יש לו לב בליעל לומר שאין מי שישלם לו, והרי הוא ככופר בה' ומודה באלהי כסף ואלהי זהב. וכשם שהעובד עבודה זרה סבור שיש בידה להטיב ולהרע, כמו כן המעלים עיניו מצדקה, הוא גם כן מפני שסבור שיש כח בממון להטיב לו, ובחסרונו – ירע לו, והלא כתיב 'לא יועיל הון ביום עברה', ואם נגזר עליו עונש, לא יצילוהו ממנו, אדרבה, ע"י שמחסר מממונו לצדקה, יינצל מחסרון אחר, וכמעשה בבני אחותו של ריב"ז. וכן בשאר מצוות, ע"י שטורה ויגע לדבר מצוה או מתבזה בשבילה, ינכו לו עי"ז בטורה ובזיון ממקום אחר. (עפ"י מהרש"א לעיל ט. וקובץ שיעורים).